

JERZY BOREJSZA:

LENGYELORSZÁG és a LENGYEL EMIGRÁCIÓ
1795–1918 között
Az EMIGRÁCIÓ POLITIKAI SZEREPE A XIX. sz.-i
EURÓPÁBAN

Bevezető megjegyzések

A „Grand Larousse Universel du XIX siècle” száz évvel ezelőtt, hetedik kötetének bevezetőjében az „émigré” és „émigration” fogalmak eredetét magyarázva, azokat kizárólag az 1780 utáni royalista emigrációra vonatkoztatja, kifejezetten negatív mellékjelentést kölcsönözve nekik. Az emigránsokkal kapcsolatban használt legerősebb jelzői: kollaboránsok, konspirátorok, árulók, olyan emberek, akik Franciaország ellen léptek fel, összefogtak annak ellenségeivel. Idegen fegyverek segítségével tértek haza; 1825-ben Franciaországot a közismert, mintegy 1-milliárd frankot kitevő kártérítés megfizetésére kényszerítették.

A royalista emigráció volt az egyetlen tömegméretű, politikai meggyőződés alapján álló francia emigráció 1789 és 1914 között. Az egyetlen, amely rányomta bélyegét az ország sorsára azzal, hogy külföldről harcot folytatott a forradalom és Napóleon ellen és hogy meghatározta az újjászülető Bourbon Franciaország jellegét 1815–1830 között. Olyannyira, hogy még a korabeli francia szótárak is 1791-hez kapcsolják az „émigráns” szót a következő magyarázattal: „personne qui se refuge hors de France sous la Revolution” (olyan személy, aki Franciaországon kívülre menekül a forradalom alatt. A ford.)

Kiszámították, hogy a francia emigránsok száma 1789–1814 között 100.000 körül mozgott.¹ Ugyanakkor az 1815-ös emigránsok (Napoleon hajthatatlan hívei és a jakobinusok), az 1830-asok (Bourbonok), az 1848-asok (Lajos Fülöp és környezete), az 1870-esek (III. Napóleon és családja) csak kis csoportokat alkottak, amelyek többé nem jelentek meg a politikai porondon. A birodalom és a restauráció idején a jakobinus emigránsok szerepe korlátozott volt, mint ahogyan 1830–1848 között a szélsőbal reprezentánsainak szerepe is az volt. Néhány Lazare Nicolas Carnot-kaliberű egyéniségről beszélhetünk csupán.

A politikai emigráció minőségét természetesen nem mérhetjük résztvevőinek, szervezeteinek, kiadványainak számával. Távol álljon tőlünk. A legfőbb kritérium a politikai emigráció fontossága az anyaország szem-

pontjából, ill. a nemzetközi életben, a „második hazában” játszott szerepe. Az orosz emigránsok példája ékesszólóan bebizonyította, hogy néhány demokrata és szocialista külföldön gyakran többet jelent, mint sok ezerre rúgó tömegek.

A royalisták után a valóban nagyszámú politikai emigráns csoportok Louis Bonaparte Napoleon 1851-es államcsínyét követően republikánusokból, majd 20 évvel később a „kommünárdok”-ból alakultak.

Az 1851 utáni emigráns republikánusok között olyan nagytekintélyű politikusokat és írókat találunk mint Victor Hugo, Edgar Quinet, Alexandre Ledru Rollin, Felix Pyat, vagy Pierre Joseph Proudhon. Ezek a franciák Belgiumban, Svájcban és Angliában telepedtek le, ahol lapokat adtak ki, és emigráns szervezeteket hoztak létre. Ezeknek az emigrációknak jellemzője továbbá, hogy rövid életűek voltak.² Egy-két év után csupán néhány száz aktív politikai emigráns maradt távol Franciaországtól. 1860, a liberális uralom kezdetének éve erősen aláásta a republikánus emigráció lét-értelmét (raison d'être-ét). Csak a Victor Hugo-szerű intranzigensek vártak 19 évig külföldön „Kis Napóleon” bukására. Noha bizonyos radikalizáló hatást gyakoroltak a franciaországi Republikánus Párt követeléseire, végső soron nem játszottak döntő szerepet.

A francia emigránsok Belgiumban és Svájcban könnyen asszimilálódtak részben a nyelv, részben a kulturális affinitás következtében. Ez különösen a Kommün után mutatkozott meg, amikor a mintegy 3500 emigráns, (főként munkások, iparosok és értelmiségiek) minden nehézség nélkül illeszkedett be a svájciak és belgák életébe.³ E tekintetben erősen különböztek az emigráns szlávoktól, akik általában nagy nehézségek árán asszimilálódtak a francianyelvű országokban. A szlávok számára hátrányt jelentett az is, hogy nagyon távol kerültek szülőföldjüktől.

Az 1871-es francia emigránsok az 1880-as amnesztiát követő tömeges hazatérésük után vezető szerepet játszottak a szocialista mozgalomban. Nem szabad elfelejtenünk, hogy olyan prominens személyiségek voltak közöttük, mint Jules Vallés, Charles Longuet, Gustave Lefrançais és a nemzetközi szocialista mozgalom tucatnyi más vezető francia alakja.

Az idő nagy mértékben megváltoztatta azt a mellékjelentést, amellyel a „Grand Larousse Universel du XIX. siècle” szerzői az emigráció kifejezést felruházták. Ma már ez a kérdés nem ébreszt olyan szenvedélyeket, mint a Harmadik Köztársaság kezdeti időszakában. A franciák a II. világháború alatt szert tettek a politikai emigráció tapasztalataira. Az „emigráns” fogalom összemosódott a „refugié” (menekült, szökésben lévő) fogalmával,

amely régtől fogva ismert a francia nyelvben. A politikai emigráns fogalma a mai francia nyelvben gyakran összekapcsolódik az 1780-as forradalom és a napóleoni korszak óta Franciaországban megtelepült külföldi emigrációk fogalmával.

A politikai emigráció gondolatához kapcsolódó bizonyos pejoratív felhangok állandó jelenléte és intenzitása könnyen kimutatható a német nyelvben a XIX. századtól napjainkig.

Georg Herweghet, vagy Heinrich Heinét, aki 25 évet töltött Franciaországban, a németek sohasem tekintették teljesen magukénak. — A Heine és a német kultúrában elfoglalt helye körüli kínos vita még nagyon is élő, mint ahogy erre Gustav Heinemann, az NSZK elnöke emlékeztette hallgatóit 1972-ben tartott beszédében.⁴ — Az 1830–1840-es évek német államai-ból származó radikális emigrációt és később, a Bismarck-féle 1878–1890-es rendkívüli törvények következtében kiűzött szociáldemokratákat a közvélemény párt-emigrációként bélyegezte meg. Ezeket az emigránsokat gyakran megvádolták az otthoni nézeteltérések külföldi fórumok elé hurcolásával és a külföldiekhez való túlságos kötődéssel. Ez az attitűd adott teret az antifasiszta emigráció elítélésének, — ami a német közvélemény néhány berkében ma is fellelhető — mondván, hogy nem osztozott az otthonmaradottak sorában. Sőt, mi több, külföldiekkel fraternizált, és az amerikaiakkal, angolokkal, oroszokkal, franciákkal együtt harcolt a német állam ellen⁵. Thomas Mann példája, aki az Egyesült Államokból való visszatértekor Svájcban telepedett le, és sohasem ment vissza az NSZK-ba, és Willy Brandté, akit gyakran népe elárulójának neveznek, főként a norvég ellenállási mozgalomban való részvétele miatt, beszédesen illusztrálja azt az állítást, hogy a politikai emigráns fogalmának felhangjai a különböző nemzeti hagyományoknak megfelelően váltakoznak.

Németországban az „emigráns” (Emigrant, Flüchtling, Auswaderer^x) főnévhez illesztett „politikai” jelző nagy fontossággal bír a munkásemigrációt már korán és nagy számban megismerő német államok számára.

Egy lengyel kutató szerint „az 1880-as évek fordulóján egyedül Párizsban legalább 30.000 német bérmunkás élt”⁶. Csak nagyon kis hányaduk volt politikailag elkötelezett. Slawomir Kalembka hangsúlyozza, hogy a német emigránsok baloldali szervezeteinek száma együttesen sem haladta meg az ezret az 1833–1843 közötti évtizedben⁷. Bár nagy számban voltak közöttük önszegélyezők, az oktatási és kulturális társaságokban a politikai

^xEmigráns, menekült, kivándorló.

emigránsok domináltak. Az 1830–40-es években főként kényszer hatására emigráltakkal találkozunk, akik főként politikai egyesülésükben és tevékenységükben a törvény által akadályozott iparosok és egyetemisták voltak: ezek a monarchia rendszere ellen küzdő republikánusok. A XIX. századi német politikai emigránsok szerepének számbavételénél meg kell említenünk, hogy az Ifjú Németországtól kezdve az Igazak Szövetségén és a Kommunista Szövetségén keresztül a német szociáldemokratáig e szervek csak hazájuk egyetlen politikai trendjére gyakoroltak előrelendítő hatást: a szocialista mozgalomra. Az ilyen „párt-emigrációk” szerepe 1890-ben lejárt. Érdemes még megemlíteni az 1905-ös forradalom után a Balti államokból származó német emigrációt, amely a Második Birodalomban tömörült, hozott létre szervezeteket és fejtette ki propagandatevékenységét a Romanov birodalombeli német népesség ügyének érdekében.

A XIX. és XX. századi Németország és Itália (Olaszország) történetében sok analógiát találhatunk: az egységesítési folyamatok mindkét országban 1870-ben fejeződtek be; a késleltetett tőkés fejlődés; a több millió kivándorolt munkás 1871 és 1914 között; a faszizmus elől emigráló ezrei.

1820 és 1861 között az olasz emigránsok ismételten Franciaországba, Svájcba, Angliába, Belgiumba és Latin-Amerikába áramlottak a szerencsétlen kimenetelű – Carbonari-felkeléstől kezdve az Olasz Királyság kikiáltásáig. Fontos megemlíteni, hogy az Olaszország egységéért és függetlenségéért folytatott győzelmes harcok vezető gondolkodói és szervezői több évet töltöttek emigrációban (Buonarotti, Gioberti, Mazzini, Garibaldi, Manin). A modern olasz nemzetet tárgyaló elméleti művek idegen földön születtek. Nemzetközi vonatkozásban az olasz emigránsok szerepét talán a lengyel szabadságharcosokéhoz lehetne hasonlítani, akik ott voltak az egymást követő francia forradalmak barrikádjain és akik az amerikai kontinensen saját légiókat alakítottak.

A XVIII. századi itáliai emigrációt nem könnyű összevetni a korabeli német emigrációval, bár mindkettő szülőhazája egyesüléséért harcolt. De míg a németek nagyrészt német területen, saját hazájukban tevékenykedtek, addig az olaszok főként külföldön. Az olaszoknak nem csak saját királyaikkal és hercegeikkel, hanem az ausztriai hóditókkal (Észak-Itália), és a pápa III. Napóleon által támogatott átmeneti hatalmával is szembe kellett nézniük; így leginkább a magyarokkal és lengyelekkel mutatnak sorsközösséget, és elhatárolódnak a németektől, franciáktól, spanyoloktól és oroszoktól, mivel elsősorban nem hazájuk politikai rendszerének megváltoztatásáért, hanem nemzeti függetlenségükért harcoltak. Rendkívül fontos, hogy meg-

különböztessük az idegen elnyomás alatt álló országok – Lengyelország, Magyarország, Írország, Románia, Bulgária, Finnország – emigránsait a független országok emigránsaitól. Ebben az összefüggésben az olaszok átmeneti pozíciót foglalnak el.

A Risorgimento hősi korszaka óta az emigráció fogalma Itáliában megkülönböztetetten pozitív mellékjelentéssel bír. Az olasz emigráns munkások, akik az 1860-as évektől mind a mai napig erősen kötődnek hazájukhoz, az olasz nemzet egészének fontos összetevőjévé váltak. Végül, az antifasiszta emigránsok ezreit az emberek általában viszonylag könnyen befogadták, – szemben a német emigránsokkal –, és ők jelentős hivatalokat tölthetnek be. Az olaszok és a németek emigránsaikkal kapcsolatos eltérő attitűdje régi tradíciókból és az idegenekhez való általános viszonyukból, az őshonosság és az idegenség sajátos képzetéből származik.

Ami az olasz politikai emigrációkat illeti, gyakorlatilag megtalálható volt bennük minden társadalmi réteg és politikai árnyalat. Ugyanez nem mondható el az orosz emigrációról, amely különösképpen körülhatárolt jellegű volt. Az „emigráns” fogalom az orosz nyelvben a XIX. század elejétől kezdve eo ipso politikai jelentést kapott, ahogyan azt a Vlagyimir Dal által 1822-ben összeállított klasszikus szótár negyedik kötete jelzi. A XIX. századi orosz emigráns képzeletében elsősorban és mindenekelőtt Alexander Herzen nevéhez, az 1853-ban alapított londoni Szabad Orosz Nyomdához és a „Kolokol” első kiadásához (1857) kötődik. I. Miklós cár alatt csak kevés orosz állampolgárt ítéltek száműzésre, ill. kényszerítettek hivatalosan emigrációba. Herzen és Bakunyin mellett Nyikolaj Turgenyevet, Vlagyimir Pecserint, Ivan Gagarint, Iván Golovint és Nyikolaj Szazanovot. Herzen e kevésbé ismert elődeiről szól a nemzetközi irodalom egyik legújabb üttörő munkája, Viktoria Sliwowska monográfiája⁸.

A demokrata és szocialista orosz emigráns csoportok létszáma soha nem lépte túl a néhány tucatot. Az 1860-as évektől kezdve emigrációba kényszerülőkhez csatlakoztak a titkos szervezetekben való részvételükért és államellenes tevékenységükért a rendőrség által körözöttek. Ezek között található a „Januári felkelés” résztvevői, a „Zemlja i Volja”, később a „Narodnaja Volja” tagjai. Először csak néhányan emigráltak, s bár a létszám állandóan növekedett, csak az 1905-ös forradalom után beszélhetünk az emigránsok százairól és ezreiről, akik Németországban, Ausztria–Magyarországon, Franciaországban, Olaszországban, vagy még távolabb települtek le.⁹ 1906 júliusában egyedül Milánóban 300 orosz emigráns élt¹⁰. Szándékosan választottam ezt a példát, amelyet egy ismert olasz történész mono-

gráfiájából vettem át, amely a rendelkezésre álló kevesek közül való. E szakértői vélemény szerint: „Cikkeken és kisebb válogatásokon kívül eddig még nem történt kísérlet a XIX.- és XX. századi orosz politikai menekültek történetének szintetizáló megírására”¹¹.

Nagyon nehéz megállapítani, hogy az orosz emigráció befolyása milyen erősen érvényesült a Romanov-birodalomban, mennyire volt olvasott az emigráns irodalom. Herzen „Kolokol”-ját (1857–1870), az „Iszkrát” (1900–1905) az orosz demokrata elit köreiben jól ismerték. De ki olvasta az olyan kevésbé jelentős lapokat, mint pl. a „Vperiod” és a „Nabat”, amelyeket az 1870-es években adtak ki? Tudjuk, hogy még a „Kolokol”-hoz is nehéz volt hozzájutni Oroszországban 1863 után¹². Mintegy 20 évvel Herzen halála után Lev Tolsztoj arról panaszkodik, hogy e „rendkívüli írók” műveit elrejtik az orosz fiatalság elől. Felmerül tehát a kérdés, hogy vajon nem túlozzuk-e el a száműzött orosz forradalmároknak a birodalom életére gyakorolt hatását az elmúlt események sokaságából bizonyos tényeket kiválasztva és jelenünk egyértelmű értékeivé változtatva azokat; nem követjük-e bizonyos tradíciók kiemelésével a történelmi tudatosság leegyszerűsített változatát; és végül nem főként 1917 perspektívájából tekintjük-e a XIX. századot.

Azok a nehézségek, amelyekkel az orosz emigránsok honfitársaik meggyőzése során szembetalálták magukat, nagyrészt a London, Genf, Párizs és Oroszország közötti távolságból adódtak. Ez már magát a külföldre távozást is bonyolultabbá tette: a dekabristák képtelenek voltak elmenekülni sikertelen kísérletük után, ám a novemberi felkelés résztvevői ezres hadoszlopokban váltak át a Lengyel Királyság területén. Főként az 1670-es évekig az orosz közvélemény – nem csupán a hivatalos – a külföldre távozást erősen antipatrióta tettként értékelte; majdhogynem hazaárulásnak, gyávaságnak, az országot sújtó csapások előli megfutamodásnak tartotta.¹³

Ivan Turgenyev a „Rugyin”-ban (1856), vagy Stanislaw Brzozowski a „Plomienie”-ben (A szenvedély 1908), amikor az 1848–60-as és 1871-es nyugat-európai forradalmak barrikádjain életüket vesztett orosz forradalmárokról ír, az igazság és a képzelet határán mozog; a kevés, Mihail Bakunyinhoz hasonló személyiség sorsát emeli az irodalmi szimbólum rangjára. A lengyelek esetében nincs szó fikcióról: ezres nagyságrendben harcoltak a Népek Tavaszának barrikádjain különböző európai országok függetlenségéért; mintegy 400 lengyel vett részt a Párizsi Kommünben.¹⁶ A lengyel politikai emigráció valóban nemzeti és nemzetközi szervezetnek bizonyult a lengyel felkelések idején (1794, 1830, 1846, 1848, 1863). Néhány XIX.

századi történész, mint pl. Lubomir Gadon, a november utáni felkelés menekültjeit a „Nagy Emigrációnak” nevezi.

Az 1830-as emigránsok így jellemzik magukat: „Emigránsok vagyunk, otthontalan vándorok, menekültek, de a királyok félnek nézeteinktől, szenvedélyt és álhatatosságot ébresztünk az emberekben. Így nagyon magas tisztséget viselünk (...)”¹⁵. Egészében véve nagy volt realitásérzékük, tudták, hogy különleges szerepüket elsősorban az otthoni könyörtelen elnyomásnak és saját, Nyugaton élvezett szabadságuknak köszönhetik. Leonard Niedźwiecki 1838-ban a következőket írta barátjának: „Ne gondold, hogy amikor az emigrációt hazánk arzenáljának nevezem, azt hiszem, hogy ha Lengyelország felszabadul, abban a nagy pillanatban képtelen lesz enélkül az arzenál nélkül cselekedni (...)”¹⁶.

Az 1830–1850-es lengyel emigráció mindazonáltal vitathatatlanul a politikai gondolkodás arzenálja volt. Könyvek- és folyóiratok származtak innen – amelyeket lengyel földön nem lehetett kiadni – köztük olyanok, mint Lelewel és Mochnacki történelmi munkái, Mickiewicz és Słowacki versei, a Lengyel Demokrata Társaság és a Lambert Hétel csoport proklamációi. Stefan Kieniewicz tömören összegzi véleményét a Nagy Emigráció 1875–1918-as periódusáról, a lengyel történelem jelenleg legközközlethebb egyetemi kézikönyvében: „Egyetlen lengyel emigráns csoport sem bírt nemzete sorsára akkora befolyással sem ezt megelőzően, sem azután”¹⁷.

A lengyel politikai emigráció kronológiáját gyakran kezdik az 1831-es évvel, noha a Nagy Emigráció jelentős előzményekkel rendelkezett. Lengyelországba való visszatérésük után az emberek hamar megfélemltek az első jelentősebb emigránsokról – az ariánusokról. Janusz Tazbir nemrégiben megjelent monográfiájának bevezetőjében a következőket írja: „A Lengyel Hittestvérek azon írásai, filozófiai munkái közül, amelyek a számüzetésben készültek, csak néhány jutott el Lengyelországba. Viszont óriási hatást váltottak ki Nyugat-Európában a korai felvilágosodás kifejlődésében való aktív részvételükkel.”¹⁸ A bari konföderáció bukását, de elsősorban és mindenekelőtt az 1790-es évek egymást érő emigrációs hullámain – melyet Koftataj, Kościuszko, Henryk Dąbrowski és más vezető személyiségek tucatjának nevével lehetne fémjelezni, akik előkészítették az 1794-es felkelést, vagy Napóleon lengyel légióinak megszervezésében közreműködtek – követhető számüzetések története hozzájárult annak elismeréséhez Lengyelországban, hogy a politikai emigráció fontos szerepet játszhat, s gyakran nélkülözhetetlen egy elnyomott ország életében.

1831–1878 között alperódusokat különböztetünk meg az emigrán-

sok tevékenységében. 1831–1843 között voltak a csúcsponton, ezután kapták a „Nagy Emigráció” nevet. Az 1831-es „Nagy Emigráció” gyakran került szembe az 1863-as „Kis emigrációval”; az idősebb a fiatalabbal. Azt a tényt viszont nem méltányolják eléggé, hogy 1831-től kezdve számos emigráns generáció, a Népek Tavaszán, a krími háborún át az 1803-as fiatal emigrációig töretlen egészlet alkotott. Az 1863-as januári felkelés alkalmával sok szibériai száműzött és külföldön élő régi emigráns harcolt együtt a fiatal felkelőkkel. Később együtt menekültek Nyugatra, Törökországba és Romániába; ezt nevezték „post-januári” (január-utáni) emigrációnak¹⁹. A száműzetés különböző korcsoportjait közös eredetük, a nemzeti felkelés, és közös céljuk, Lengyelország függetlenségének kivívása kötötte össze. Összekötő kapcsot jelentett ezenkívül a vezető személyiségek rokonsági köteléke, az eszmei közösség, a szervezettel kapcsolatos koncepciók hasonlósága, és végül az az elv, hogy a Nyugat legprogresszívabb erőit szövetségesnek tekintették a Lengyelorszáért vívott harcukban. Még a Lambert Hotel Párt is, amely Lengyelországban konzervatívnak számított, gyakran játszott forradalmi szerepet Európában, a lengyel jogokért folytatott küzdelem logikája szerint. Éppen ezért vizsgáljuk egészsként az 1831–1878-as emigráció történetét.

Az 1831–1849-es periódust követő 1850–1863-as időszakban az emigránsok fokozatosan elvesztették a lengyel politikai életben vitt domináns szerepüket. Ebben az időben az emigráció szervezetei széttagolódtak, vezetői megöregedtek, vagy meghaltak (Mickiewicz 1855-ben, Worcell 1857-ben, Czartoryski és Lelewel 1861-ben). Rövid reneszánszát élte az emigráció a januári felkelés után, az 1864–1870 közötti periódusban. Ami az emigránsok számát illeti, az 1831-es emigrációéhoz hasonlítható (8–10 ezer). A nemzetközi viszonyok alakulása és a lengyelországi helyzet okozta, hogy szerepe elődjénél kevésbé fontosnak bizonyult.

A német és az olasz egység létrejötte, az osztrák–magyar dualizmus megteremtése általában kimerítette az európai nemzeti-liberális harc követelményeit. S noha maradt elég megoldatlan nemzeti konfliktus, a lengyelek elvesztették a Népek Tavaszán idejéből származó legfontosabb szövetségeseiket. A franciák és a németek számára a lengyel eset nem jelentett többé jelzőt saját politikai emancipációjuk kivívása érdekében. Az országon belül elterjedt az a nézet, hogy Lengyelország újjászületése a jövő problémája marad, így a politikai jogokat a fennálló széttagoltság keretein belül kell keresni. Galíciában az 1860-as évek végén a szólás- és gyülekezési szabadság a többi területtel összevetve nagy volt, s ez lehetővé tette, hogy a provincia egyfajta lengyel Piemonttá váljon. Sedan után, és a Párizsi Kommun bukását

követően a felkelés utáni emigráció végső, összeomlási szakaszába jutott. Sor került ugyan néhány diplomáciai és katonai lépésre az 1877–78-as orosz–török háború során, de ezek a kísérletek gyengék voltak és jelentéktelenek. Az emigráció, mint jelentős szervezet végső periódusa 1871–1878-ra tehető.

Ezután került sor a párt-emigrációkra, főként a szocialistákéra 1880–1890 között, majd az 1905-ös forradalmat követően. 1867 után Lengyelország három részre szakadása következtében fokozott mértékben vált egy specifikus politikai emigráció céljává; az I. világháború előtt sok politikai aktivista áramlott ide az orosz okkupációs zónából²⁰. Ezenkívül nem szabad elfelejteni, hogy bár a politikai tevékenység terén az anyaország szerepe volt a döntő, a lengyel szocialista sajtó Svájcban született, és hogy Svájcban és Franciaországban alakult meg az első munkáspárt, a Proletáriátus alapító csoportja; s hogy a [„national treasury”] „Nemzeti kincstár” és a Lengyel Liga gondolata, amely a január-utáni emigráns mozgalomban született, szintén Svájcban vált valóra az 1860-as évek vége felé. Végül a Lengyel Szocialista Párt szintén külföldön, Párizsban jött létre 1892-ben; történetében a nyugat-európai centrum prominens szerepet játszott.

Az 1870-es évek kezdetétől az emigráció jelentős számú lengyel munkás és egyetemista emigrációs csoporttal számolhatott. (Megjegyzendő, hogy a politikai- és munkás-emigráció közötti határvonal időnként teljesen elmosódott.) Franciaországban és az USA-ban az I. világháború alatt ez igen látványos módon jutott kifejezésre. 1914 és 1919 között az egész világon tömegmétrétekben támogatták a lengyeleket függetlenségi törekvéseikben.

A Polónia terminus, amelyet gyakran használnak az idegenben élő lengyelek megjelölésére, sokkal kifejezőbb, mint a politikai emigráció fogalma. Ezenfelül emlékeznünk kell arra, hogy a lengyel állam soknemzetiségű jellege következtében a lengyel emigráns fogalma nem azonos a lengyelországi emigránséval. Történészek és politológusok a Polónia-terminust nem csak a Lengyelországból származó politikai- és munkás-emigrációval, vagy a huzamosabb ideje külföldön élő lengyelekkel kapcsolatban használják, hanem olyan külföldiekkel kapcsolatban is, akik vagy lengyel eredetűek, vagy valami köti őket Lengyelországhoz. Csak egy ilyen definíció adhat magyarázatot a legújabbban feltárt szám adatokra: az 1830-as években 8.200.000, az 1870-es években 9.580.000 fő²¹. Az ilyen értelemben felfogott Polónián belül az aktív politikai emigráció aránya történelmi koronként változik; 1:10, vagy akár 1:50. is lehet. Az emigránsok és a Polónia tagjai között különbséget tevő legjobb tipológia talán Tadeusz Lepkowskié. Néhány évvel

ezelőtt írta: „Véleményem szerint a Polónia tagja az a lengyel eredetű személy (vagy közvetlen, vagy első generációs, igen ritkán több generációs), aki kettős, szubjektív „kiegyensúlyozott” nemzeti tudattal rendelkezik, így: lengyel–francia, vagy lengyel–argentín (alternatívásképpen, francia–lengyel, vagy argentín–lengyel), aki lojális azzal az állammal szemben, amelynek állampolgára, és erős kötelek fűzik annak kultúrájához, (materális, társadalmi, politikai, morális, artistikus és intellektuális)”²³.

Az elhatárolható periódusok emigrációinak érdeme az 1794-es és az 1846-os felkelések kioltása és az 1863-as és 1848-as felkelések előkészítése. A politikai száműzöttek két alkalommal is gyakorolták a kormány és az állami adminisztráció funkcióit: 1790–1800, és 1830–1840 között. Több kutató hívta fel a figyelmet a lengyel emigráció ezen sajátosságára. Egy Nyugat-Németországban publikált értékes monográfia szerzője szerint a Nagy Emigráció nem csak egyszerű szereplője volt a nemzetközi viszonyoknak, hanem a „lengyel emigráns propaganda kivette a részét az európai liberálisok orosz-ellenes érzéseinek kialakításából. A Lambert Hotel propagandatevékenysége egy átlagos ország országon kívüli kultúrpolitikájához hasonlítható.”²³

Másodsorban, a politikai emigráció, különösen 1830 után, óriási befolyást gyakorolt az otthoni politikai gondolkodásra. Mindenek felett kiemelkedő fontossággal bírt legkreatívabb szakaszában, 1831–1849 között. A Nagy Emigráció fizikai megsemmisítése után tovább éltek politikai eszméi, s befolyásolták a lengyel közvéleményt. A Lengyel Demokratikus Társaság kiadványai széles körben terjedtek az 1860–1900 közötti demokratikus csoportosulások idején; az első lengyel szocialisták (köztük Szymon Dikszajn és Witold Jondko-Narkiewicz) tanulmányozták és népszerűsítették a „Lengyel Nép” kiáltványait. Adam Mickiewicz a „Tribune des Peuples” által propagált politikai eszméit, amelyek élete során nem váltak népszerűvé a száműzöttek körében, csak a XX. században népszerűsítették. Az emigráns eszmék lengyelországi hatásának kérdése alapos tanulmányozást követel; talán már túl késő van ahhoz, hogy tiszta képet nyerjünk megjelenési formáiról. De Mickiewicz esetében elfogadható az az állítás, miszerint nem csupán naplói, feljegyzései, vagy a rendőrségi feljegyzések bizonyítják a politikai irodalom hazai népszerűségét. A kutatók újabb érdeklődést mutatnak a kéziratok és jegyzetkönyvek – így a kézzel írt másolatok – iránt, amelyek a dzsentri birtokok és a középosztály szalonjai között terjedtek a XIX. században.

Harmadszor: a lengyel emigráció 1870-ig kiemelkedő módon hozzá-

járult a lengyel kérdés európai fórumokon való napirenden tartásához, s bár a lengyel ügy és következésképpen a lengyel emigráció is elvesztette elsőrendű fontosságát Európában Sedan után, ez csak retrospektíve lett nyilvánvaló²⁴. Az a kérdés, hogy vajon képesek-e a lengyelek 1863 után egy újabb felkelésre, vagy sem, változatlanul eleven fontossággal bírt; tény, hogy II. Sándor, Bismarck, vagy Disraeli számoltak ezzel a lehetőséggel. A lengyel felkelés utáni emigráció mítoszként, vagy elrettentésként szerepelt az 1870–1880-as késői periódusban. Az európai politikai gondolkodás módozatai, amelyek majdnem az egész XIX. századon keresztül hatottak, és amelyek szerint a lengyelek minden 15 évben kirobbantanak egy felkelést, amelynek kanócát az emigránsok gyűjtják meg, nem voltak tekintettel a valóságos forradalmi adottságokra.

Adam Lewak, a politikai emigráción kívül álló történészek egyike a háború előtt a következőket írta a Nagy Emigrációról: „A lengyel ügynek a francia és az angol parlamentben előszóban és írásban való állandó napirenden tartásával a lengyel emigráció hozzájárult a XIX. század alapvető történelmi értékének, a nemzeti tényezőnek a fejlődéséhez és elfogadásához. Nagy mértékben a lengyel emigrációnak köszönhető, hogy a nacionalizmus 1848 fő jelszava lett. A lengyel emigráció Nyugaton hozzájárult annak az álláspontnak a kialakulásához, hogy a nemzet nem feltétlenül esik egybe az állammal, hogy nem a nyelv- és a vallás, hanem az eszmék egysége a nemzet legfontosabb komponense”²⁵.

Negyedszer, a lengyel emigráció tudományos ismereteket közvetített hazája felé idegen országokból, főként Nyugat-Európából. Nem csak a politikai gondolkodás, hanem az irodalmi művek és tudományos teljesítmények is hatottak a provincializmus ellen, amelyre a felosztást végző hatalmak által Európa többi részétől elkülönített Lengyelország kárhoztatva volt. Nyugaton ezenfelül tekintélyes lengyel tudományos központok is működtek.²⁶ A XIX. század első felében megnyílt utak egészen mostanáig nyitva maradtak.

Ötödször: a lengyel emigránsok befolyásukat Nyugat-Európában, különösen Franciaországban, a Lengyelországról, Oroszországról és az Oszmán Birodalomról kialakult kép formálására használták.

Slawomir Kalemka, a Nagy Emigrációval foglalkozó történészek legjelentősebbike, a XIX. századi felkeléseket követő lengyel emigráció rendkívüli jellemzőit hangsúlyozza. Azt írja: „Az akkori emigrációk közül egy sem állt fenn ilyen hosszú ideig törés nélkül és ilyen nagy létszámmal, mint a lengyel. Egyik sem rendelkezett a szervezetek ilyen széles spektrumával,

magában foglalva az utópista szocialista szélsőbaloldali szárny társulataitól kezdve a mérsékelt konzervatívokon át az ultramontán egyesületeket is; e társulatok közül háromnak a taglétszáma meghaladta az ezret. És egyetlen más emigráció sem vezetett ilyen széles körű politikai és diplomáciai kampányt idegen nemzetek körében. Továbbá egyik sem dicsekedhet annyi kimagasló egyéniséggel, különösen a szépirodalom terén, egyik sem rendelkezett ilyen gazdag eredményekkel a kultúra, az oktatás és a propaganda vonatkozásában. Például az 1832–1862 közötti 30 év során mintegy 120 lengyel emigráns lap és periodika jelent meg, ezek közül 50 foglalkozott politikai és társadalmi kérdésekkel, 10 hosszabb időn keresztül fennmaradt; míg a német emigráció, amely e téren a második legaktívabb volt, csak mintegy 40 lapot adott ki az európai országokban, amelyek közül csak kettő ért meg több mint két évet”²⁷.

Kalemka utóbbi állításai közül egy kétségsbe vonható. Az ír politikai emigráció, amelyről Lengyelországban elég keveset tudunk, tömegmérésekkel rendelkezett és számottevőbb volt a lengyelnél. Emlékeztetnünk kell arra, hogy a Fenián Társaság több éven keresztül működött Angliában és az Egyesült Államokban és nagy hatással volt az anyaország életére az 1850–1860-as időszakban, felkelésekre tett kísérletekkel és az ír kérdés nemzetközi képviselésével.

Köztudomású, hogy a lengyel kérdés viszont jóval fontosabb szerepet játszott Európa XIX. századi életében. Támogatása egyet jelentett a két legreakciósabb birodalom, az Oroszország- és Ausztria elleni harccal. A lengyel emigráció orosz-ellenes, osztrák-ellenes és időnként porosz-ellenes erjesztőként funkcionált. Szövetségesei, az olasz és a magyar emigrációk erősen érdekelték voltak az Ausztria elleni küzdelemben.

A magyar emigráció rövidebb életű volt mint a lengyel. 1845–1867 között vert gyökeret Európában. Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés után a magyar emigránsok amnesztiát kaptak és tömegesen tértek haza. Húsz éves külföldi tartózkodásuk alatt nagy nyomást gyakoroltak a bécsi kormányzatra és négy kísérletet tettek olasz támogatással, légiók alakítására (1858–1866). Kossuth Lajos azon kevesek közé tartozott, akik teljes függetlenséget követeltek; ő élete végéig Itáliában maradt. Attitűdje Kosciuszkoéhoz hasonlítható, aki semmilyen ösztökélésre sem volt hajlandó kompromisszumot kötni sem Napóleonnal, sem I. Sándorral, vagy az engesztelhetetlen republikánus Giuseppe Mazzini álláspontjához, aki 1872-ben Genovában halt meg, amikor Doctor Brown álnéven, illegális látogatást tett a szabad Itáliában. Kossuth, Kosciuszko és Mazzini attitűdje nemcsak mint szimbo-

likus példák jelentősek. Ismeretes, hogy az 1867-es kiegyezést követően Kossuth nyilatkozatának hatására függetlenségi demonstrációra került sor és hogy a turini remete példája évtizedekre akadályokat gördített a budapesti és bécsi hivatalos együttműködés elé.

A Nagy Emigráció tevékenysége egybeesett azzal a történelmi periódussal, amelyben a politikai emigránsok vezető szerepet játszottak Európában. Az eddig elmondottakon kívül a XIX. század első 30 évében görög titkos társaságok is létrejöttek; valamivel később, a román politikai elit francia száműzetésbe került. Néhány év elteltével az 1848–1849-es román emigránsok magas hivatalokat kaptak a független Romániában; Ion Bratianu például több mint 10 éven át volt miniszterelnök.

A politikai emigrációk némelyike megmaradt saját belső ellentéteinek körén belül; a bolgárok esetében például a működési terület központja távol esett az emigrációs központoktól: Párizstól, Londontól, Genftől, Rómától.

Az Oszmán birodalom ellen orosz cári segítséggel küzdő bolgár emigránsok időnként szembekerültek a török hadseregben harcoló lengyel emigránsokkal. Így történt, hogy 1967-ben Michal Czajkowski, alias Sadiq Pasa által vezetett „oszmán kozákok” levertek a bolgár felkelők kis csapatát. Czajkowski egyébként pozitív szerepet játszott mint író, és mint szlavofil, és segítette a bolgárokat az egyházi autonómiájuk kivívásáért folytatott harcukban.²⁸ A Hótel Lambert balkáni politikájának végső értékelésében annak minden kétértelműsége mellett meg kell említenünk, hogy a délszlávok nemzeti törekvéseinek konszolidációjában alapvető szerepet játszott²⁹. Georgij Rakovszki, a bolgár emigráció egyik fő patrónusa kapcsolatban állt a lengyel emigránsokkal csakúgy, mint Kriszto Botev.

A bolgár emigránsok főként Bukarestben, Ogvezzában, Belgrádban és Athénben, valamint az Oszmán birodalom területén fekvő Konstantinápolyban éltek. Ebben az összefüggésben merült fel a definíció kérdése: a szultán, vagy Lengyelország, vagy a cár bolgár alattvalói a szó teljes értelmében csak a török, lengyel vagy orosz államterületeken kívül élve lehettek emigránsok. Ne a Szibériában száműzött lengyelek tízezreinek történetét vegyük itt alapul. Az első egy szabadon választott politikai emigráció volt, a protestálás jele, amaszt kikényszerítették. Az első esetben oroszok és franciák is voltak az emigránsok között. A másodikban túlnyomó többségben lengyelek vettek részt. Emlékeztetni szeretnénk arra, hogy a novemberi felkelést követő emigráció résztvevőit a Legfelsőbb Büntetőtörvényszék elítélte; Czartoryskit és Lelewelt fejesztésre, kétszázegynéhány felkelőt kötél általi halálra, sokakat az orosz hadseregben tölendő szolgálatra, vagy fegyházra.

Függetlenül a különböző emigrációk közötti eltérésektől, 1820–1860 között a lengyel, az orosz, a magyar és az olasz emigráció sok hasonlóságot mutat: hasonló társadalmi összetétel, főként demokratikus, vagy republikánus meggyőződés, gyakran közös ellenségek (mindenekelőtt a Habsburgok). Azonos célért harcoltak: a függetlenség visszaszerzéséért, hazájuk egységének megteremtéséért. Világos volt előttük, hogy csak egyesült erővel érhetik el céljukat. Nemzetközi jellegű szervezetek sora jött létre ezekben az években, a Carbonarikon és az Ifjú Európán kezdve az Európai Demokraták Központi Bizottságán át az I. Internacionáléig. Mindegyikük esetében az emigránsok képezték a magot.

Nem tűnik úgy, mintha a jelenlegi politikai emigránsok lényegesen különböznenek a XIX. századi elődjeiktől. A XX. század technikai fejlődése és tömegkommunikációs eszközei néhány vonást érintetlenül hagytak. A politikai emigrációk változatlanul fontos szerepet játszanak Európa életében. A korábban már említett német és olasz antifasiszta emigráció mellett szólnunk kell a fehéroroszk tömeges emigrációjáról, akiket sok európai és tengerentúli ország befogadott; a spanyol köztársaságiak csaknem 60 évvel ezelőtti tömegmértű emigrációjáról, akik csak Franco halála után térhettek haza, a II. világháború számtalan politikai emigránsáról, vagy az 1945-től kezdődően ismétlődő görög emigrációs hullámokról. Amióta Publius Ovidius Naso megírta a hazatérésről álmódó elégiáit és leveleit a Fekete-tenger partjáról, az emigráció elpusztíthatatlan jegyekkel rendelkezik több ezer éve az emberek és kontinensek életében. A XIX. századi Lengyelországban a Nemzet fogalma három részből tevődött össze: szülőföld – emigráció – Szibéria. Kosciuszko, Czartoryski, Lelewel, Mickiewicz kora óta a lengyel közvélemény igen nagyra tartja a politikai emigrációt.

JEGYZETEK

1. A Nagy Francia Forradalomról szóló klasszikus történelmi munkák mellett lásd: J. Vidalenc, *Les émigrés français 1789–1825*. (Az 1789–1825-ös francia emigránsok), Caen, 1963.
2. V. Ö. pld.: A. R. Calmann, *Ledru Rollin apres 1848 et les proscrits français en Angleterre*, Paris 1921. (Ledru Rollin 1848 után és a francia száműzöttek Angliában.)
3. P. Lissagaray, *Histoire de la Commune de 1871*, Paris, 1947. (Az 1871-es Kommün története.)
4. G. Heinemann, Heinrich Heine, Düsseldorf, 1972. In: G. Heinemann, *Reden und Interviews 1972–1973*, vol. IV. 80–87 old. (G. Heinemann: Beszédék és interjúk 1972–1973-ból.)

5. V. ö. pld. G. Mann, Exil und Gegenwart. In: Exil-Literatur 1933–1945, Inter Nationes, Bad Godesbeg, 1968. 35–44. old. (G. Mann, Száműzetés és jelen.)
6. S. Kalemka, Polskie Wychodźstwo popowstaniowe i inne emigracje polityczne w Europie XIX. wieku (A felkelést követő lengyel emigrációk és más politikai emigrációk a XIX. századi Európában.) Kiadó: S. Kieniewicz, Varsó, 1977. 234 old.
7. U. a. 237 old.
8. Sliwowska, W. W kregu poporzedników Hercena. (Herzen elődeinek körében), Wrocław, 1971.
9. Párizsban a Nemzeti Archívumban nagyszámú rendőrségi feljegyzésekben szereplő adathoz lehet hozzájutni. (series F–.)
10. A. Tamborra, Esuli russi in Italia dal 1905 al 1917 Bari 1977. 34 o. (Oroszok Itáliában 1905–1917-ig)
11. W. Sliwowska, op. cit. 8. old.
12. Vesd össze: A lengyel irodalomban W. Sliwowska, Alexander Herzen (Aleksander Hercen) írásával. Warsó, 1973. 511. old.
13. W. Sliwowska, W kregu poprzedników Hercena, 12. old.
14. V. ö. I W Borejsza. Rewolucjonista polski – szkic do portretu (Lengyel forradalmárok – portré -- tanulmány): Polska XIX wieku ... Lengyelország a XIX. században, 253–310 old.
15. A legfontosabb cikk „Duch emigracji” (Az emigráció szelleme). Czas”, Mont de Marsan, 10.09.1833, (1833. IX. 10), a: Postępowa publicystyka emigracyjna 1831–1846. Wybór źródeł (Haladó emigráns írók 1831–1846. Válogatott források), kiadó: W. Lukaszewicz és W. Lewandowski, Wrocław, 1971. 118. old.
16. M. Straszewska, Zycie literackie Wielkiej Emigracji we Francji 1831–1840 (A lengyel emigráció Franciaországban 1831–1840. Válogatott irodalom) Varsó, 1970. 265. old.
17. S. Kieniewicz, Historia Polski 1795–1918. (Lengyelország története 1795–1918), Varsó, 1969. 134. old.
18. J. Tazbir, Bracia polscy na wygnaniu (A lengyel hittestvérek az emigrációban) Varsó, 1977. 5. old.
19. J. W. Borejsza, Emigracja polska po powstaniu stycznowym (A lengyel emigráció a Januári felkelés után), Varsó, 1966.
20. V. ö. pld. ... J. Myslinski, Grupy polityczne I Królestwa Polskiego w zachodniej Galicji 1895–1904 (A lengyel királyság nyugat-Galiciai politikai csoportjai 1895–1904 között), Varsó, 1967.
21. Dzieje Polonii w XIX wieku (Lengyelország története a XIX. és XX. században), kiadó M. M. Drozdowski, Torun, 1974. 6. 8. old.
22. T. Lepkowski, Emigrant i członek Polonii [wokól pojéc i kategorii] (Polónia emigránsai és polgárai – a fogalmakról és kategóriákról). In: Mechanizmy polskich migracji zarobkowych (A lengyel munkásemigráció működéséről). Varsó, 1976, 168 old.
23. H. H. Hahn, in der Emigration. Die Eldiplomatie Adam Jerzy Czatoryskis 1830–40, (Külpolitika az emigrációban. Adam Jerzy Czartoryski száműzetési diplomáciája. 1830–1840 között), München. Wien, 1978. 309. old.
24. V. ö. J. W. Borejsza, w. stulecie wojny francuskoniemieckiej i Komuny Paryskiej (A francia–német háború és a Párizsi Kommun 100. évfordulójára), Przewgląd Hystoryczny, 1971, LXII, vol. 1.

25. Polska, jej dzieje i kultura (Lengyelország története és kultúrája, vol. III. 177. old.
26. V. ö. D. Rederowa, Poslki emigracyjny ośrodek naukowy we Francji w latach – 1831–1872 (Lengyel emigráns tudományos központok Franciaországban 1831–1872 között), Varsó, 1972.
27. S. Kalembka, op. cit. 251. old.
28. A bolgár irodalomban: W. Smokhovska-Petrova, Mikhail Czajkowski-Sadyk Pasha i balgarskotovozrozdane, Sofia, 1973.
29. A legutóbbi idők lengyel munkái közül lásd: J. Skowronek, Polityka balkanska Hotelu Lambert (A Hótel Lambert Balkán-politikája) 1833–1856, Varsó, 1976.

Рис. К. Щъркеловъ